

Reinbert A. Krol

De historicus als verleider

Het belang van een openingszin

Historici besteden te weinig aandacht aan de teksten die ze schrijven. Dat begint al met de openingszin. Vaak zijn dat saaie, nietszeggende of omslachtige zinnen, die de lezer niet direct overhalen of prikkelen om door te lezen. Een goede openingszin, zo betoogt Reinbert Krol, moet het onderwerp introduceren, een visie weergeven, een vraag oproepen, een stelling poneren en in essentie (een groot deel van) de volledige tekst in zich bergen.

Het belang van een openingszin wordt door historici vaak onderschat. Het geval wil echter dat de openingszin ook voor hen cruciaal is. Nog afgezien van de hedendaagse vluchtige-korte-spanningsbogen-WhatsApp-Twitter-fragmenten-cultuur, is het van groot belang de aandacht van de lezer meteen te pakken. Net als elke andere schrijver bestaat een historicus immers pas als hij of zij gelezen wordt. Het is de eerste zin waardoor de lezer wel of niet verder zal of wil lezen. Het belangrijkste is in dit geval natuurlijk wát er in die eerste zin staat, maar vooral ook *hoe* het er staat. Kortom, het gaat hier om stijl.

Al eerder is door de Duits-Amerikaanse historicus Peter Gay (1923-2015) uiteengezet, dat het bij stijl niet alleen de *'manner'* (wijze) betreft, maar ook de *'matter'* (materie), dat wil zeggen stijl is vorm én inhoud.¹ Centraal staat de stem van de historicus en daarbij zijn (keuze voor) stijl en gevoel voor esthetica. Deze zaken vallen uiteraard onder de retorica, de kunst van het overreden. Zo stelt ook Gay: *'the historian's strategies of exposition are all, consciously or unconsciously, strategies of persuasion.'*² Hier blijkt meteen het subjectieve karakter dat ook de geschiedschrijving kleurt. Zeker sinds de *linguistic turn* van de jaren zeventig van de vorige eeuw, waarmee de nadruk op taal kwam te liggen, werd het subjectieve karakter van de geschiedschrijving expliciet. Dat wil zeggen, de taal van de historicus geeft een samenhang aan het verleden, die de historische

werkelijkheid zelf nooit gekend heeft; dit wordt ook wel narrativisme genoemd. We kunnen als historici dus niet meer uitgaan van een volledig, pure objectiviteit, zoals dat bijvoorbeeld altijd met die gevleugelde uitspraak van Leopold von Ranke (1795-1886) wordt verbonden; de historicus kan niet de geschiedenis eenvoudigweg weergeven zoals deze werkelijk geweest is.³ De geschiedschrijver geeft de lezer een plausibele theorie, een visie, een opvatting van een bepaald deel van het verleden; het is een ‘voorstel tot’, we moeten een bepaalde geschiedenis ‘zien als’, het is geen daadwerkelijke weergave van ‘het’ verleden.⁴ Om dat voor elkaar te krijgen is het dus van belang om als historicus niet alleen een goed onderzoeker te zijn maar ook een goed schrijver, in de woorden van de Nederlandse geschiedfilosoof Frank Ankersmit: ‘De historicus moet daarom een woordkunstenaar zijn.’⁵ Kortom, wetenschap (het zoeken naar waarheid) en kunst (stijl) gaan in de geschiedwetenschap samen. Des te meer reden voor de historicus om aandacht te besteden aan deze zaken.⁶

Het is hier niet de plaats om uitvoerig in te gaan op de (oude) discussie over de status van de geschiedschrijving: is deze een kunst of wetenschap, gaat het meer om *Verstehen* of *Erklären*? Toch is het nodig er kort iets over te zeggen in relatie tot de ‘openingszin’. Want wat zegt die eerste zin? Zegt het iets over hoe de historicus naar het vak van de geschiedschrijving kijkt? Is die eerste zin een keuze voor een bepaalde geschiedopvatting? En belangrijker, bereikt de historicus op stilistisch, retorisch niveau zijn doel? Dit klinkt wellicht wat overdreven om op basis van één zin de geschiedfilosofie en stijl van een historicus te bepalen, toch valt er wel wat voor te zeggen.

Tot en met het begin van de negentiende eeuw was de geschiedschrijving deel van de ‘literatuur’. Vervolgens, onder invloed van de bloei van de natuurwetenschappen, werd de geschiedschrijving wetenschappelijker en richtte deze zich meer op de feiten, de objectiviteit en werd op die manier steeds positivistischer. Ruwweg tussen het midden van de negentiende eeuw en het midden van de twintigste eeuw was de esthetische en retorische dimensie van de geschiedschrijving daardoor langzaam op de achtergrond komen te staan. Met het narrativisme werd in feite teruggegrepen op de ‘literaire historici’ van eind achttiende- en begin negentiende eeuw. De nadruk lag niet langer op, zoals de Britse historicus en filosoof Michael Stanford (1923-2009) het uitdrukt: ‘*what we know*’ en ‘*how we know it*’, maar de aandacht ging nu uit naar ‘*what we tell*’ en ‘*how we tell it*’.⁷ Het betreft hier dus de zojuist aangehaalde *linguistic turn*.⁸ Wil een historicus

zijn punt maken en de lezer overtuigen (en de *linguistic turn* niet terzijde schuiven – als dat überhaupt mogelijk is) dan is naast logica, methode en epistemologie, juist de stijl van de historicus van groot belang.⁹ Het doel is immers de lezer überhaupt de tekst in te krijgen. Het betekent overigens niet dat de (narrativistische) historicus zijn fantasie de vrije loop kan laten. Hij of zij is wel degelijk gebonden aan ‘de feiten’ van het verleden. Het punt is dat de historicus door middel van taal en stijl samenhang en vorm geeft aan de historische werkelijkheid.¹⁰ Laten we dan nu dieper ingaan op ‘de openingszin’ in relatie tot de stijl en de geschiedopvatting van een historicus.

Wanneer ik het heb over een openingszin gaat het hier noch om het ‘voorwoord’, ‘woord vooraf’ noch de ‘ten geleides’, ‘gebruiksaanwijzingen’, ‘bijsluiters’ – dit zijn teksten waarin wonden worden gelikt, pleisters worden geplakt, mensen worden geëerd en dank wordt uitgesproken dat de naasten al die tijd nog bij de auteur zijn gebleven, dan wel hebben behoed voor allerlei fouten. Nee, het gaat om de eerste zin van het daadwerkelijke betoog; dat kan een proloog zijn, maar meestal gewoon de inleiding van een boek, artikel, eventueel zelfs een hoofdstuk.

Hoe dan te beginnen? Met een vraag? Dat kan, maar voor de lezer is (afhankelijk van de context van de tekst) over het algemeen niet meteen duidelijk waar die vraag vandaan komt. Een citaat? Kan ook, maar dat zijn de woorden (veelal uit context) van een ander, de stem van de eigenlijke auteur is dan nog niet gehoord. Een anekdote of situatieschets? Dat is een veel gehanteerde vorm. Het haalt de lezer het verleden binnen alsof deze aanwezig is, maar ook hier laat het de vraag nog open waarom we verder zouden moeten lezen. Een stelling dan? Dat is, geheel in lijn met de wetenschappelijke traditie, wellicht de meest scherpe manier om een tekst te beginnen. Een goede openingszin ‘moet’ een zin zijn die meteen het onderwerp introduceert, waar een visie in doorklinkt, een vraag opborrelt, stelling in wordt genomen, en in feite het volledige betoog al in zich bergt. Dit is overigens geen revolutionaire gedachte, aangezien het ook al bij onze geschiedschrijvende ‘literair’ georiënteerde voorvaders, zoals bijvoorbeeld Edward Gibbon (1737-1794) en Thomas Carlyle (1795-1881), geen vreemde gedachte was.¹¹ Zij schreven vooral met het oog op een publiek dat hun boeken zou kopen; de leesbaarheid van de tekst moest dus optimaal zijn.¹²

Het lijkt wellicht een open deur dat een historicus de interesse van zijn lezer moet wekken, maar het blijkt toch niet vanzelfsprekend. Het aantal teksten dat historici beginnen met bovenmatig saai openingszinnen is

opmerkelijk. Een verbazingwekkende hoeveelheid werken van toch niet de minste namen uit ons vakgebied, beginnen hun boeken met de zin: 'Dit boek gaat over...'¹³ Deze opening lijkt concreet, maar is in feite zeer algemeen, bovendien borrelt er nauwelijks een vraag op, er klinkt geen visie in door en er wordt geen stelling genomen. Daarnaast zal het betoog dat volgt over het algemeen beschrijvend zijn, want deze aanzet lokt een overzicht uit. Maar bovenal is het een openingszin die niet uitnodigend is. Het is alsof een restaurant zich afficheert met: 'Dit is een restaurant met eten'. In feite stel je als historicus dus: 'Dit is een boek met een onderwerp'. Het kan ook anders en beter. De nu volgende (willekeurige) selectie van openingszinnen kunnen dit wellicht verhelderen.

Om te beginnen: Immanuel Kant (1724-1804). Het is niet een denker waarbij de gedachte aan een stylist zich meteen opdringt, maar toch opent zijn zeer moeilijke en abstracte hoofdwerk *Die Kritik der reinen Vernunft* met een zin 'uit het boekje': 'Er kan geen twijfel over bestaan dat al onze kennis begint met ervaring.'¹⁴ Los van de verwijzingen naar Descartes (twijfel) en Locke (ervaring) is het meteen duidelijk dat het werk over 'kennis' zal gaan en hoe wij die verkrijgen. In deze zin is duidelijk de visie van Kant zichtbaar, daarnaast borrelt er een vraag op (hoe gaat hij dit onderbouwen?), hij neemt stelling en in essentie is het hele werk dat nog moet volgen al gevangen in deze ene zin. Zoals Kant zich ook nog even terloops in een traditie plaatst, dan wel er afstand van neemt, zo zien we dat ook bij een navolger en criticus van Kant: Arthur Schopenhauer (1788-1860). In de openingszin van zijn hoofdwerk doet hij iets soortgelijks. Hij beschouwde zijn filosofie als de vervolmaking van Kants filosofie; in zijn openingszin is die lijn duidelijk zichtbaar. Maar bovenal vat Schopenhauers openingszin zijn gehele werk in één zin samen, zijn visie spreekt er uit, het gehele onderwerp wordt meteen geïntroduceerd, hij neemt stelling en (in mindere mate) dringt zich een vraag op. De beroemde zin luidt als volgt: 'De wereld is mijn voorstelling'.¹⁵

Aangezien dit artikel vooral bedoeld is voor historici, is het goed ook daar enkele voorbeelden van te geven. Laat ik voor de verandering eens niet met Ranke op de proppen komen. Johann Gustav Droysen (1808-1884) bijvoorbeeld. Hoewel een leerling van Hegel (1770-1831) – het is alom bekend dat Hegel vreselijk stroeve en ondoorgrondelijke teksten schreef, zowel wat betreft vorm als inhoud – is het toch opmerkelijk dat Droysen in zijn theoretische werk *Historik* opent met een redelijk toegankelijke, zij het

niet heel esthetisch verantwoorde zin: ‘Het ligt in de aard van de zaak dat we de definitie van onze wetenschap en haar methode niet aan een andere wetenschap ontlenen.’¹⁶ Zeer waar als het gaat om de inhoud van deze zin. Hoewel minder spectaculair dan de vorige openingszinnen, introduceert Droysen met deze zin – voor wat betreft het doel dat hem voor ogen stond met dit werk – het probleem vrijwel meteen, hij geeft zijn visie, er borrelt toch een lichte vraag op, hij neemt stelling en in feite heeft hij met deze zin de kern van het hele boek weergegeven. In dit werk keert Droysen zich namelijk tegen een te strikt objectivisme dat te nauw gelieerd is aan de exacte wetenschappen.

En hoe is het gesteld met de Nederlandse historici? De beroemdste en misschien de meest eigenzinnige historicus is uiteraard Johan Huizinga (1872-1945). Zijn openingszin van *Herfsttij der middeleeuwen* is overbekend: ‘Toen de wereld vijf eeuwen jonger was, hadden alle levensgevallen veel scherper uiterlijke vormen dan nu.’¹⁷ Ook hier zien we weer dezelfde elementen: het onderwerp wordt geïntroduceerd, er spreekt een visie uit, er borrelt een vraag op, er wordt stelling genomen en (een groot deel van) het werk wordt in feite in deze zin gevat. Een meer recent voorbeeld van een openingszin die eveneens al deze elementen heeft, is die van een artikel van Ernst Kossmann (1922-2003) over de Duitse historicus Friedrich Meinecke (1862-1954). Het oeuvre van deze geschiedfilosoof was in de tijd dat Kossmann zijn overzichtsartikel schreef nog altijd onderwerp van veel discussie. Vandaar dat Kossmanns openingszin in alle opzichten geniaal is; alle zaken die een ‘goede’ openingszin behoeft, staan erin, maar hij laat ook meteen het hele debat rond deze persoon zien en bovendien plaatst hij hem in een traditie: ‘Het is met Meinecke als met Ranke: wie in positieve zin over hem schrijft, voelt zich in de verdediging gedrongen.’¹⁸

Nog twee voorbeelden dan. De leerling van Kossmann, Frank Ankersmit, vangt zijn werk *De sublieme historische ervaring* aan met de volgende zin: ‘De westerse filosofie is het begrip ‘ervaring’ nooit welgezend geweest.’¹⁹ Het is inmiddels duidelijk: het onderwerp staat er meteen, de visie eveneens, er rijst een vraag, de stelling is helder en het hele werk wordt hier in deze zin gevangen: een rehabilitatie van het ervaringsbegrip.²⁰ Tot slot, laat ik even heel onbescheiden zijn – maar in het kader van ‘*practice what you preach*’ lijkt me dat geoorloofd –, de openingszin uit mijn eigen proefschrift: ‘Het oeuvre van Friedrich Meinecke is doortrokken van een diep geworteld verlangen naar verzoening.’²¹ De elementen zijn inmiddels bekend: deze

zin introduceert het onderwerp, er zit een visie in, er borrelt een vraag op, het is een stelling en het hele werk is in deze zin gevangen, want ik laat in dit boek vooral zien dat Meinecke zich continu tracht te verzoenen met verschillende politieke en intellectuele crises.

Eerder in dit artikel kwam ter sprake dat een tekst ook kan beginnen met een situatieschets of anekdote. Zoals gezegd is dit ook zeker een effectief middel, maar het mist de opborrelende vraag, een stelling, een visie en vaak is ook niet meteen duidelijk wat dit met de rest van het boek te maken zal hebben. Toch is het een beproefd middel en wellicht zelfs een middel dat vaak gebruikt wordt door historici die meer 'schrijver' zijn dan 'wetenschapper', en daardoor juist een groter publiek bereiken. Het zou mooi zijn als zij dat literaire talent kunnen vermengen met die traditie van een stelling innemen. Het nodigt namelijk meer uit, het prikkelt, want de lezer wil weten hoe dat verder gaat en hoe dit onderbouwd gaat worden.

Inmiddels, en waarschijnlijk al eerder tijdens het lezen van dit betoog, bekruipt bij de lezer nu het gevoel van het waarom van een 'regel' voor een openingszin. Is het niet allemaal heel persoonlijk en afhankelijk van het soort van tekst die de historicus wil schrijven? Is al die aandacht voor de vorm niet wat overdreven? Nee, want het is de vorm zelf die ook inhoud is of in ieder geval een bepaalde inhoud verleent aan de tekst die een historicus schrijft. Bovendien geeft die vorm ook blijk van de geschiedopvatting van de historicus, want de keuze voor een bepaald narratief en een stijl brengt enkele ontologische en epistemische keuzes met zich mee.²² Dat wil zeggen, kennis- en zijns-vragen die de basis vormen onder het narratief als geheel.²³ Dat geldt dus ook al voor de eerste zin.²⁴ Uiteraard is veel van het bovenstaande subjectief, persoonlijk en afhankelijk van het soort tekst die de historicus wil schrijven. Maar wanneer de stijl de geschiedopvatting verraadt en daar blijk van geeft, is het van groot belang dat elke historicus zich wel bewust is van zijn stijl en dus ook hoe hij zijn betoog aanvangt. Een creatieve, pakkende, prikkelende, vragen-oproepende, stellige zin laat bovendien de schrijver, de woordkunstenaar in de historicus zien en pakt de lezer bij zijn lurven. Een wetenschappelijke stelling hoeft dus niet een droge zin te zijn, of een droge gedachte, dat is juist waar kunst en wetenschap samen kunnen komen: de historicus moet in zowel stilistisch als 'historisch' opzicht een *vormgever* zijn.

Uiteraard gelden alle voorgaande punten over de openingszin voor het hele betoog en niet minder voor de laatste zin. Het gaat in de kern om

interesse wekken en behouden. De openingszin moet de lezer verleiden, als een oogopslag bij een eerste ontmoeting: je ziet welk vlees je in de kuip hebt, wat de intenties zijn en waar dit eventueel gaat eindigen.

Noten

1. Peter Gay, *Style in History* (New York: Basic Books, 1974), 3.
2. Gay, 196.
3. Overigens is de uitspraak van Ranke niet zo eenduidig als vaak gedacht wordt. Het 'eigentlich' van de uitspraak 'bloß zeigen wie es eigentlich gewesen' kan namelijk begrepen worden als 'werkelijk', 'in essentie' of 'feitelijk'. De uitleg is dan stukken minder concreet. Zie over deze verschillende interpretaties van Rankes beroemde uitspraak: Felix Gilbert, *History: politics or culture? Reflections on Ranke and Burckhardt* (Princeton: Princeton University Press, 1990) 34-35.
4. De baanbrekende werken die dit narrativisme vertegenwoordigen zijn: Hayden White, *Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe* (Baltimore en Londen: The Johns Hopkins University Press, 1973); F. R. Ankersmit, *Narrative logic. A semantic analysis of the historian's language* (Den Haag en Londen: Nijhoff, 1981).
5. F.R. Ankersmit, *Denken over geschiedenis. een overzicht van moderne geschiedfilosofische opvattingen* (Groningen: Wolters-Noordhoff, 1984), 188.
6. Dat geldt vooral ook voor een geschiedenisopleiding.
7. Michael Stanford, *An Introduction to the Philosophy of History* (Malden en Oxford: Blackwell Publishers, 1998), 229.
8. Stanford, 228-230.
9. Hayden V. White, "The Burden of History", *History and Theory* 5 (1966): 111-134, aldaar 130; Gay, 196; Alun Munslow, *The Future of History* (Basingstoke enz.: Palgrave Macmillan, 2010), 9, 138-139. Munslow is overigens te plaatsen onder de extreme postmodernisten: voor hem is er vrijwel niets meer buiten de tekst, in die zin dat geschiedschrijving bijna gelijk gesteld kan worden aan fictie.
10. Ankersmit, *Denken over geschiedenis*, 185-186. Dat is ook het verschil tussen historisten – die zien de taal als spiegel van het verleden – en narrativisten, die zien de taal als de 'instantie' die samenhang geeft aan de historische werkelijkheid. Zie ook: White, "Burden of History", 129-130.
11. Hoewel Ranke altijd genoemd wordt in verband met de professionalisering van de geschiedwetenschap, past hij ook goed in dit rijtje. Ranke wordt vaak ten onrechte als een stoffig en ouderwets archief-historicus voorgesteld, terwijl zijn teksten juist zeer literair en uiterst beeldend zijn geschreven; daarin klinkt vooral de invloed van de door Ranke bewonderde Johann Wolfgang von Goethe in door. Zie daarover ook: E. H. Kossmann, "Een kennismaking met Ranke (1795-1886)" in: idem, *Vergankelijkheid en continuïteit. Opstellen over geschiedenis* (Amsterdam: Bert Bakker, 1995), 160-191, aldaar 180.

12. Stanford, 228; zie ook: Eric Hayot, *The Elements of Academic Style. Writing for the Humanities* (New York: Columbia University Press, 2014), 90 en 92.
13. Het zegt uiteraard niets over de daadwerkelijke inhoud van de werken, maar wel iets over de wijze waarop iemand een tekst aanvangt en hoe deze de lezer direct moet zien over te halen *door* te lezen.
14. Immanuel Kant, *Kritiek van de zuivere rede trans.* Jabik Veenbaas en Willem Visser (Amsterdam: Boom, 2004), 93. Ik heb hier met opzet de Nederlandse vertaling van Kants werk gebruikt, want de originele Duitse zin is, zoals vaak met Kant, een veel te lange zin.
15. Arthur Schopenhauer, *De wereld als wil en voorstelling* trans. Hans Driessen (Amsterdam: Wereldbibliotheek, 2001), 57.
16. Johann Gustav Droysen, *Historik. Vorlesungen über Enzyklopedie und Methodologie der Geschichte*, ed. Rudolf Hübner (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1974), 5. Mijn vertaling. ‘Es liegt in der Natur der Sache, daß wir uns die Definition unserer Wissenschaft und die Regel ihres Verfahrens nicht leihweise aus anderen Wissenschaften entnehmen.’
17. Johan Huizinga, “Herfsttij der middeleeuwen. Studie over levens- en gedachtenvormen der veertiende en vijftiende eeuw in Frankrijk en de Nederlanden” in: idem, *Verzamelde Werken III* (Haarlem: H.D. Tjeenk Willink en zoon N.V., 1949), 3-435, aldaar 5.
18. E. H. Kossmann, “Friedrich Meinecke (1862-1954)” in: idem, *Vergankelijkheid en continuïteit. Opstellen over geschiedenis* (Amsterdam: Bert Bakker, 1995), 209-224, aldaar 209.
19. Frank Ankersmit, *De sublieme historische ervaring* (Groningen: Historische Uitgeverij, 2007), 23. De zin die ik hier aanhaal, is de openingszin van het eerste hoofdstuk. De inleiding van dit werk heeft namelijk de status van een ‘ten geleide’.
20. Het werk gaat in feite nog veel verder dan dat, toch speelt deze rehabilitatie een grote rol.
21. Reinbert A. Krol, *Het geweten van Duitsland. Friedrich Meinecke als pleitbezorger van het Duitse historisme* (Groningen, 2013), 8.
22. Stanford, 231.
23. Ruwweg: wat er is voorgevallen in het verleden en hoe we daar kennis van kunnen hebben (epistemologie) en hoe dit deel uitmaakt van het mens-zijn (ontologie). Zie: Ankersmit, *Denken over geschiedenis*, 139.
24. Ankersmit betoogt in *Narrative logic* dat het de tekst als geheel is die verklarend is, niet alleen de afzonderlijke zinnen. In dit artikel gaat het mij vooral over de stijl en retoriek die in de *eerste* zin naar voren dient te komen om de lezer het geheel uiteindelijk in te trekken.